

شناخت ساختار اصل محرمیت در شهرسازی ایرانی - اسلامی

عمیدالاسلام ثقه الاسلامی

استادیار دانشکده هنر و معماری دانشگاه آزاد اسلامی واحد مشهد، مشهد، ایران

نویسنده‌ی مسئول: saghatoleslami@mshdiau.ac.ir

محمدامین احمدی بنکدار

دانشجوی دکتری شهرسازی پردیس بین‌الملل دانشگاه آزاد اسلامی خراسان، گلپهار.

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۰/۱۰/۱۷ تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۰۴/۲۵

چکیده:

اصل «محرمیت» یکی از اصول جهان‌بینی و فرهنگ اسلامی است که در زندگی اجتماعی مسلمانان، به‌عنوان یکی از ارزش‌های مهم اخلاقی و فرهنگی در نظر گرفته می‌شود. در طول تاریخ شهرنشینی در ایران مفهوم محرمیت و رعایت حریم خصوصی از شکل‌گیری فضای معماری تا سازماندهی فضایی شهرها و نحوه قرارگیری و مکان‌گزینی عملکردهای شهری در کنار یکدیگر تأثیرگذار بوده است. از طرف دیگر، شهرسازی ایرانی - اسلامی باید به گونه‌ای باشد که علاوه بر پاسخ‌گویی به نیازهای ساحت مادی حیات انسان بتواند نیازهای ساحت‌های دیگر حیات انسانی (ساحت‌های روانی و روحی حیات) را نیز پاسخ‌گویی و تأمین نماید؛ و در این میان رعایت اصل محرمیت در تأمین چنین نیازهایی نقش مهمی را بر عهده دارد. در شهرسازی معاصر کشور با به کارگیری اندیشه‌ها و نظریات غربی و تقلید از الگوهای مدرنیستی، اصل محرمیت نیز مانند بسیاری از مفاهیم با ارزش دیگر به فراموشی سپرده شده است؛ به طوری که در حال حاضر کمتر به این مفهوم در برنامه‌ها و طرح‌های توسعه شهری توجه می‌شود. هدف از تحقیق حاضر تدوین معیارها و شاخص‌هایی جهت ظهور و تجلی مفهوم محرمیت در شهرسازی ایرانی - اسلامی است. روش تحقیق در این پژوهش مبتنی بر بازبینی سیستماتیک متون، مطالعات و تحقیقات مرتبط با موضوع و تحلیل محتوای اطلاعات جمع‌آوری شده است. مقاله حاضر در نتیجه‌گیری شاخص‌های مرتبط با اصل محرمیت را در مولفه‌های مختلف محیط شهری شامل مولفه‌های کالبدی - فضایی، عملکردی و اجتماعی - فرهنگی ارائه نموده است؛ و به کارگیری آن‌ها را در برنامه‌ها و طرح‌های توسعه شهری، جهت ارتقای کیفیت محیط‌های شهری توصیه می‌نماید.

واژه‌های کلیدی: محرمیت، سلسله‌مراتب، درونگرایی، حریم و قلمرو، شهرسازی ایرانی - اسلامی.

۱. مقدمه

در سطح شهرها و محلات هستند. در طول سال‌های اخیر متخصصان و نظریه‌پردازانی در حوزه معماری و شهرسازی جنبه‌های مختلف موضوع حریمیت را مورد بررسی قرار داده‌اند و به نتایج و راهکارهایی نیز جهت محقق کردن اصول کلیدی آن در محلات مسکونی اشاره نموده‌اند؛ ولی کمتر به مطالعاتی که بتواند معیارها و شاخص‌های اصل حریمیت را در ابعاد مختلف نظام‌های شهری تنظیم و تدوین نماید؛ پرداخته شده است.

اهمیت موضوع به این علت است که رعایت حریمیت و حریم خصوصی از مقیاس خانه به عنوان خصوصی‌ترین مکان زندگی تا مقیاس شهر مطرح می‌باشد. رعایت حریم فضاهای خصوصی در همه کشورهای جهان و همه فرهنگ‌های گوناگون از اهمیت بالایی برخوردار می‌باشد. میزان اهمیت این موضوع در کشورهای جهان اسلام و از جمله در ایران که رعایت اصول حریمیت و حریم خصوصی در آن امری مهم تلقی می‌شود؛ از اهمیت دوچندانی برخوردار است. با توجه به تغییر ساختار محلات مسکونی در دهه‌های اخیر و تغییر الگوهای ساخت‌وساز از الگوهای قدیمی مانند حیاط مرکزی به الگوهای ویلایی و آپارتمانی باعث اهمیت موضوع تدوین معیارها و شاخص‌های کاربردی اصل حریمیت در سطح شهر و محلات مسکونی شده است. هدف از تحقیق حاضر تدوین معیارها و شاخص‌هایی جهت ظهور و تجلی مفهوم حریمیت در شهرسازی ایرانی اسلامی است.

۲. روش انجام پژوهش

روش تحقیق در این پژوهش مبتنی بر بازبینی سیستماتیک متون، مطالعات و تحقیقات مرتبط با موضوع و تحلیل محتوای اطلاعات جمع‌آوری شده است. به این منظور پس از تبیین مفهوم و معنای حریمیت، فرآیند تحقیق در دو مرحله انجام گرفته است. در مرحله اول، مطالعات و تحقیقاتی که در ارتباط با مفهوم حریمیت است و در بازه زمانی ۱۵ سال اخیر به موضوع پرداخته‌اند؛ شناسایی گردید. سپس در مرحله دوم، تحلیل محتوایی اطلاعات جمع‌آوری شده از این تحقیقات، با دسته‌بندی و طبقه‌بندی نمودن موضوعات انجام گرفت. در نهایت معیارها و شاخص‌های مرتبط با موضوع حریمیت و در

اصل «محریمیت» یکی از اصول جهان‌بینی و فرهنگ اسلامی است که در زندگی اجتماعی مسلمانان، به عنوان یکی از ارزش‌های مهم اخلاقی و فرهنگی در نظر گرفته می‌شود. در طول تاریخ شهرنشینی در ایران مفهوم محریمیت و رعایت حریم خصوصی از شکل‌گیری فضای معماری تا سازماندهی فضایی شهرها و نحوه قرارگیری و مکان‌گزینی عملکردهای شهری در کنار یکدیگر تاثیرگذار بوده است (سیفیان و محمودی ۱۳۸۶؛ علیزاده و دیگران ۱۳۹۳). از طرف دیگر، شهرسازی ایرانی- اسلامی باید به گونه‌ای باشد که علاوه بر پاسخ‌گویی به نیازهای ساحت مادی حیات انسان بتواند نیازهای ساحت‌های دیگر حیات انسانی (ساحت‌های روانی و روحی حیات) را نیز پاسخ‌گویی و تامین نماید؛ و در این میان رعایت اصل محریمیت در تامین چنین نیازهایی نقش مهمی را بر عهده دارد.

در شهرسازی معاصر کشور با به کارگیری اندیشه‌ها و نظریات غربی و تقلید از الگوهای مدرنیستی، اصل حریمیت نیز مانند بسیاری از مفاهیم با ارزش دیگر به فراموشی سپرده شده است؛ به طوری که در حال حاضر کمتر به این مفهوم در برنامه‌ها و طرح‌های توسعه شهری توجه می‌شود. با وجود اهمیت حریمیت و حریم خصوصی از دیرباز در فرهنگ ایرانی اسلامی و نزد ایرانیان، هجوم مدرنیته و تکنولوژی از طریق تغییر کالبدی فضای زیستی محلات مسکونی انسان‌ها و همچنین تغییر در داخل بناهای مسکونی، با تغییراتی که در الگوهای سکونت انسان‌ها به وجود آورده است؛ تا حدود زیادی به مخدوش شدن این اصل به خصوص در «بعد کالبدی» منجر شده است. در پژوهش‌ها و تحقیقات سال‌های اخیر با اهمیت یافتن مجدد مباحث معماری و شهرسازی ایرانی- اسلامی، تلاش‌هایی در جهت تبیین اصل حریمیت انجام شده است؛ و از طرف دیگر، رعایت مفهوم حریمیت و بازآفرینی آن در کالبد جدید محلات مسکونی به عنوان یک نیاز و مطالبه مردمی از سوی ساکنان محلات جدید شهری نیز قابل مشاهده است؛ به گونه‌ای که می‌توان گفت شهروندان همچنان در پی حفظ حریم‌ها به خصوص حریم بناهای مسکونی و عرصه‌های سکونتی خود

مقیاس بافت‌های شهر مورد شناسایی قرار گرفت.

۳. پیشینه تحقیق

در ارتباط با اصل محرمیت در حوزه شهرسازی به تحقیقاتی میتوان اشاره نمود. حاج اسدپور رزمی و همکاران (۱۳۹۵) در مقالهای تحت عنوان «مفهوم محرمیت در شهر ایرانی اسلامی» که با روش تحقیق کیفی- توصیفی انجام گرفته است؛ به بررسی تاثیر محرمیت بر سازمان کالبدی- فضایی معماری سنتی ایران پرداخته‌اند و به این نتیجه رسیده‌اند که با نگاه به سیمای شهرهای گذشته به این نتیجه می‌رسیم که شهرهای ایرانی با رعایت اصل محرمیت و معماری درونگرا، ساختاری یکدست، یکپارچه و هماهنگ داشته‌اند و از هرگونه بی‌ثباتی و بی‌نظمی به دور بوده‌اند. همچنین محرمی و دیگران (۱۳۹۴) در مقاله‌ای تحت عنوان «محرمیت بصری در شهرسازی و تاثیر اجتماعی و فرهنگی رعایت آن بر بافت اجتماعی محلات مسکونی شهر بابل» با اشاره به این که برنامه‌ریزی شهری و نظارت بر ساخت محیط مسکونی اسلامی باید هماهنگ با اصول اجتماعی اسلام باشد و نقش موثری در پایداری اجتماعی محلات مسکونی دارد؛ معتقدند که محرمیت بصری یکی از اصول نشأت گرفته از اسلام می‌باشد که گرایش به اصل فوق به‌ویژه در میان بانوان ساکن در محلات شهر بابل به دلایل فرهنگی، مذهبی، فردی و روانشناختی بیشتر می‌باشد. علیزاده و دیگران (۱۳۹۳) در مقاله‌ای تحت عنوان «مفهوم محرمیت و فضا در شهرهای دوران اسلامی» به این موضوع اشاره می‌کنند که در مطالعات شهری فرهنگ غرب عمدتاً به‌جای اشاره مستقیم به محرمیت، مفاهیم قلمروپایی و فضای شخصی را مورد تاکید قرار داده‌اند؛ اما در بافت شهری فرهنگ شرق اسلامی به ویژه خاورمیانه مفهوم محرمیت به دلیل اهمیت زندگی خانوادگی برجسته شده و به آن تاکید زیادی شده است. آنها در این پژوهش که با روش تحلیل محتوای متون و اسناد مرتبط انجام شده است؛ به این نتیجه رسیده‌اند که مفهوم محرمیت عامل بنیادین کنترل سازمان کالبدی شهر بوده به طوری که منجر به هدایت توسعه از درون به بیرون شده است. امینی و نوروزیان‌پور (۱۳۹۲) در مقاله‌ای تحت عنوان

«خلوت و محرمیت، شناخت تفاوت‌ها و شباهت‌های این دو مفهوم در معماری و شهرسازی» معتقدند که دو مفهوم خلوت و محرمیت به یک معنا نیستند و این مفهوم خلوت است که در معماری امروز ایران پررنگ‌تر از همیشه دیده می‌شود؛ نه محرمیت؛ و استفاده از مفهوم بیگانه خلوت در پی بی‌توجهی به اصول معماری ایرانی- اسلامی در حال خدشه‌دار کردن و از بین بردن یکی از ویژگی‌های اصالت بخش معماری ما یعنی «محرمیت» است. ثقه الاسلامی و طباطبایی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای تحت عنوان «تحقیقی پیرامون اصول زندگی اسلامی در ظهور یا خلق شهر اسلامی با تاکید بر اصل حریم و قلمرو» به بررسی جنبه‌های کالبدی مفهوم حریم و قلمرو در شهرهای گذشته و شهرهای اسلامی امروزی پرداخته و با مقایسه وضعیت گذشته و وضعیت کنونی شهرهای اسلامی به ارائه الگوهای طراحی پیشنهادی در مقیاس‌های مختلف برای شهرهای معاصر ایران پرداخته‌اند.

همچنین در ارتباط با اصل محرمیت در حوزه معماری نیز به تحقیقاتی می‌توان اشاره نمود. مرادیلر (۱۳۹۶) در مقاله‌ای تحت عنوان «حریم و محرمیت در خانه‌های سنتی ایرانی و مقایسه آن با خانه‌های معاصر» که با روش تحقیق توصیفی- تحلیلی انجام گرفته است؛ معتقد است که درونگرایی و خلوت در خانه‌های امروزی بسیار کاهش یافته است و به این نتیجه رسیده است که از طریق رعایت و مطابقت شکل و فرم طراحی معماری گذشته می‌توانیم محیطی با محرمیت بیشتر و کاهش اشرف خانه‌ها به یکدیگر داشته باشیم. دهدشتی و شجاعی (۱۳۹۶) در مقاله‌ای تحت عنوان «محرمیت در مسکن معاصر ایرانی» ضمن اشاره به تاثیر اصل محرمیت در سازماندهی فضایی و نحوه قرارگیری عملکردهای گوناگون شهری به بررسی ریشه‌های شکل‌گیری محرمیت در معماری گذشته و تاثیر آن در سازمان کالبدی- فضایی معماری سنتی ایران پرداخته‌اند. حاجی خداوردی‌خان و دیگران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای تحت عنوان «سنجش محرمیت از دیدگاه اسلام در واحدهای مسکونی معاصر» با روش تحقیق توصیفی- تحلیلی و روش تحلیل استدلال منطقی و مورد پژوهی به بررسی حریم بصری واحدهای مسکونی معاصر به‌عنوان معیاری جهت سنجش محرمیت پرداخته‌اند و به این نتیجه

می‌باشد (معین ۱۳۸۶). در لغت‌نامه دهخدا نیز واژه محرمیت به معنی محرم بودن، رازداری، صداقت و راستی، اعتماد برای نهفتن راز معنی شده است (دهخدا ۱۳۷۷). یکی از نیازهای ذاتی، تمایل انسان به حفظ حریم خصوصی خود است. در اسلام به حفظ حریم خصوصی توجه زیادی شده؛ و به مسلمانان در این زمینه توصیه شده است. محرم در لغت از ریشه حرم به معنای حرام قرار داده شده است و جمع آن محارم می‌باشد. در لغت‌نامه‌های فارسی از محرم به‌عنوان کسی که اذن دخول به حرم و خانه شخصی را دارد و خویش و آشنا یاد شده است. اما در اصطلاح فقه اسلامی شامل گروهی از خویشاوندان نزدیک نسبی و رضاعی می‌شود که ازدواج با آنها تا ابد حرام است مانند مادر و خواهر و خاله و عمه و دختر برادر و دختر خواهر، اما نگاه به آنها جایز است. بر اساس احکام اسلام حجاب اسلامی (پوشش تمام بدن به غیر صورت و دستان تا مچ) در میان محارم می‌تواند رعایت نشود. در واقع هنگامی که شخصی به‌عنوان محرم شخص دیگر قرار می‌گیرد؛ از نظر شرع اصولی میان آنان برقرار می‌شود و رابطه‌ای خاص توأم با اعتماد، اطمینان، آسایش و امنیت خاطر میانشان برقرار می‌شود که حکایت از نزدیکی زیاد میان آنان دارد.

در قرآن کریم از جمله در آیات ۳۱ و ۶۱ سوره مبارکه نور، همچنین آیه ۲۳ سوره مبارکه نسا به این موضوع اشاره شده است. همچنین در قرآن کریم پیرامون فضای مسکونی و مساله محرمیت و حفظ حریم، اشارات متعددی وجود دارد. از جمله موضوع اذن دخول جهت ورود به واحدهای مسکونی تاکید شده است. در سوره مبارکه نور آیه ۲۷ خداوند متعال می‌فرماید: «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَدْخُلُوا بُيُوتًا غَيْرَ بُيُوتِكُمْ حَتَّى تَسْتَأْذِنُوا وَتَسَلِّمُوا عَلَىٰ أَهْلِهَا ذَلِكَ خَيْرٌ لَّكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ: ای کسانی که ایمان آورده‌اید به خانه‌هایی که خانه‌های شما نیست داخل مشوید تا اجازه بگیرید و بر اهل آن سلام گوید».

همچنین در آیه ۸۰ سوره مبارکه نحل به مفهوم آرامش و آسایش در فضاهای مسکونی اشاره شده است. «وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا... : و خداوند برای شما خانه‌هایتان را مایه آرامش قرار داد...».

رسیده‌اند که جهت تحقق محرمیت در واحدهای مسکونی باید معیارهایی همچون حریم بصری، حریم صوتی، حریم بویایی و حریم دسترسی رعایت و محقق گردند. خاکی و دیگران (۱۳۹۵) در مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی تاثیر فضا در هویت ایرانی- اسلامی معماری مسکن تهران معاصر با رویکرد محرمیت» ضمن اشاره به فاصله گرفتن معماری کنونی از اصول معماری گذشته ایرانی- اسلامی به بررسی ماهیت فرم و فضا در فرآیند طراحی مسکن ایرانی با توجه به مفهوم سکونت در فرهنگ ایرانی و اسلامی پرداخته و به ارائه راهکارهایی معمارانه و خلاقانه در خصوص نحوه ارتباط فضاها در راستای خلق مسکن ایرانی پرداخته‌اند. مهدوی‌نژاد و دیگران (۱۳۹۴) در مقاله‌ای تحت عنوان «محرمیت در الگوی مسکن بومی و به کارگیری آن در معماری معاصر تهران» با اشاره به این که محرمیت یکی از اصول اساسی و قابل توجه در معماری سنتی ایران است و به نحوی معنادار با هویت ایرانی- اسلامی شهر تهران همراه بوده، به این نتیجه رسیده‌اند سیر تحول حیات در طی دوره‌های گذشته را می‌توان حرکت از درونگرایی به برونگرایی دانست که موجب از دست رفتن بسیاری از مفاهیم باارزش سکونت گردیده است. سیفیان و محمودی (۱۳۸۶) در مقاله‌ای تحت عنوان «محرمیت در معماری سنتی ایران» در پی بررسی تعریف محرمیت، عوامل موثر بر آن، ریشه‌های شکل‌گیری آن و تاثیرگذاری آن در سازمان کالبدی- فضایی شهر می‌باشند و به این نتیجه رسیده‌اند که اصل محرمیت همگام و هم‌ریشه به اصولی همچون نظم، سلسله‌مراتب، تقارن و تناسب می‌باشد و از آنها تاثیر می‌پذیرد.

مطالعه پیشینه تحقیق نشان می‌دهد در ارتباط با مفهوم محرمیت در مقیاس معماری و توجه نمودن به ظهور این اصل در معماری سنتی مطالعات گسترده‌ای انجام گرفته است؛ ولی در ارتباط با تاثیر محرمیت بر بافت‌های شهری، ریخت‌شناسی شهری، چیدمان عناصر مختلف در بافت شهری و موضوعات مرتبط دیگر کمتر پرداخته شده است.

۴. مبانی نظری

مفهوم محرمیت

محرمیت در فرهنگ فارسی معین به معنی محرم بودن

بخشیدن به فضا به گونه‌ای است که دارای حریم از دو جنبه کالبدی و معنایی باشد. حریم داشتن در حوزه کالبد فضایی بیشتر متمرکز بر اصولی است که امنیت فضا را شکل خواهند داد و در حیطه معنایی ویژگی‌هایی است که حرمت و ارزش را برای فضای معماری به ارمغان آورد؛ به گونه‌ای که فرد در آن به آرامش برسد. در بیان اهمیت عامل مذهب و رابطه‌ی آن با خانه مثال‌های فراوانی قابل طرح است. وجه تقدس خانه در فرهنگ‌های مختلف دیده شده است. معمولاً ورود به خانه با نوعی مناسک تشریف همراه است. کسب اجازه‌ی ورود برای «دیگران» یا نامحرمان مستلزم طی مراحل خاص است. شکل خانه و جهت قرارگرفتن آن با توجه به باورهای دینی تعیین می‌شود. محرمیت در معماری با جدا کردن فضاهای درونی از بیرونی اتفاق می‌افتد. این تفکیک و تملک یافتن بر فضا و یا به نوعی آرامش ایجاد شده از آن، به واسطه محرمیت ایجاد می‌گردد. طی نمودن فضاها و اجازه ورود به هر فضا بر طبق سلسله‌مراتبی صورت می‌گیرد که نوعی آرامش را به ساکنین خانه ارائه می‌دهد (مهردوی نژاد و دیگران ۱۳۹۲، ۴).

معماری ایران محرمیت را همواره چه پیش از اسلام و چه در سازماندهی پس از اسلام در خود داشته است؛ اصولاً پیوند میان معماری سنتی با باورهای مردم بسیار کارساز بوده است؛ یکی از این باورها ارزش نهادن به زندگی شخصی و حرمت آن و نیز عزت نفس ایرانیان بوده که این امر به گونه‌ای معماری ایران را درون‌گرا ساخته است (معماریان و پیرنیا ۱۳۷۸، ۳۵). محرمیت پس از اسلام نیز جایگاه ویژه‌ای در معماری می‌یابد. از لحاظ تاریخی معماری اولین هنری به شمار می‌آید که توانست خود را با مفاهیم اسلامی سازگار نموده، از طرف مسلمانان مورد استقبال قرار گیرد. معماری تاریخی ایران همواره در خود آموزه‌های ارزشمندی در راستای تامین محرمیت داشته است که چه در طرح کلان و چه در جزئیات معماری تجلی یافته است (عشرتی و دیگران ۱۳۹۵، ۲). در سال‌های اخیر، با افزایش تراکم ساختمانی، آپارتمان‌سازی و نحوه ساخت‌وسازهای تپ و همانند هم، باعث از بین رفتن محرمیت در فضاهای معماری به‌ویژه در شهرهای بزرگ گردیده است.

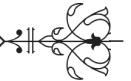
علاوه بر این، در روایات و احادیث دینی در مورد احترام قرار دادن حریم دیگران و عدم تجاوز به آن حتی به واسطه دید مستقیم تأکید شده است. فضایی را می‌توان فضای محرم دانست که از نظر کالبدی برای استفاده‌کننده دارای حریم، مصونیت و امنیت بوده و کیفیت فضایی آن به گونه‌ای باشد که آرامش و آسایش فرد را تأمین نماید.

به این ترتیب توجه به این نیاز انسان مسلمان (که این نیاز در سطح نیازهای روانی و روحی حیات انسانی محسوب می‌گردد)، سبب به وجود آمدن اصل محرمیت در معماری و شهرسازی جهان اسلام در طول تاریخ شده است. معماری و شهرسازی در ایران ارتباط نزدیکی با فرهنگ و جهان‌بینی مردم دارد. با توجه به تأثیر عمیق اسلام بر فرهنگ و اعتقادات مردم در جامعه ایرانی، یکی از جنبه‌های ایجاد رضایتمندی در شهر و محلات مسکونی فراهم آمدن شرایط کالبدی اجرای دستورات اسلام و از آن جمله محرمیت می‌باشد. اصل محرمیت در معماری، اصل سلسله‌مراتب در نظام فضایی از خانه تا شهر و وجود فضاهای عمومی، نیمه‌عمومی، خصوصی، و نیمه‌خصوصی، درونگرایی و پیوند معماری با طبیعت از اصول تأثیرگذار در حفظ حریم خصوصی در معماری و شهرسازی سنتی ایران می‌باشد. مطالب فوق نشان‌دهنده اهمیت، حریم خصوصی افراد خانواده و تأثیر آن در رضایتمندی ساکنان خانه می‌باشد (هاشم نژاد و دیگران ۱۳۹۲، ۵).

محرمیت در معماری ایرانی - اسلامی

هر فضا و کالبدی که انسان در آن سکونت گزیند؛ خواه و ناخواه نیازمند شکل‌گیری عرصه‌هایی محرم، مصون، امن و آرام است. لذا با توجه به لغت‌شناسی ریشه محرمیت (حرم) و آن‌چه عنوان گشت؛ در واقع فضایی را می‌توان فضای محرم دانست که از نظر کالبدی برای استفاده‌کننده دارای حریم، مصونیت، و امنیت بوده و کیفیات فضایی آن به گونه‌ای باشد که آرامش و آسایش فرد را تأمین کند. بنابراین می‌توان گفت؛ فضای محرم، فضایی است که شرایط مادی و معنوی را برای استفاده‌کننده به منظور حصول محرمیت در تمامی ابعاد مختلفش فراهم آورد (امینی و نوروزیان پور ۱۳۹۳، ۳). مراد از محرمیت در فضای معماری و شهرسازی، کالبد

محرمیت در معماری و شهرسازی غربی

در معماری و شهرسازی غرب، محرمیت آن چنان که در معماری ایرانی-اسلامی دارای عمق و بعدی وسیع است؛ مورد توجه قرار نگرفته است. نبود معادلی دقیق برای این مفهوم در زبان لاتین نشان‌دهنده این موضوع است. اما این موضوع اثباتی بر نداشتن این مفهوم در فرهنگ غرب نیست. تحقیقات نشان می‌دهد که در فرهنگ غربی واژه *privacy* دربردارنده معنای خلوت و محرمیت به طور همزمان است. این نکته به طرز ظریفی قابل دریافت است. آن‌ها هرگاه در تحقیقاتشان از واژه (*privacy*) استفاده کرده‌اند؛ آن را به فرد یا گروهی از افراد نسبت داده‌اند. بر اساس تعاریف پیشین، خلوت در مورد فرد و میزان ارتباط او با دیگران و محرمیت در مورد گروهی از افراد دارای ارتباط بخصوصی با یکدیگر، با سایر افراد تعریف شده است. آن جایی که چرمایف و الکساندر نگرانی خود را از ورود تلویزیون -به‌عنوان رسانه‌ای مدرن- به خانه، و به‌عنوان عامل به هم زدن خلوت ساکنان آن مطرح کرده‌اند؛ منظورشان به هم خوردن خلوت و حریم‌ها در فضای خانه است (امینی و نوروزیان پور ۱۳۹۳، ۵). به این ترتیب، در مطالعات شهری فرهنگ غرب عمدتاً به جای اشاره مستقیم به محرمیت، مفاهیم قلمروپایی و فضای شخصی را مورد تاکید قرار داده‌اند.

۵. نتایج و بحث

این بخش به بررسی اصل محرمیت در نتایج مطالعات و تحقیقات انجام گرفته می‌پردازد. همانطور که اشاره شد؛ مفهوم محرمیت در شهرسازی ایرانی اسلامی توسط اصول مختلفی به منصفه ظهور رسیده و متجلی شده است. این بخش به بررسی اصول و معیارها و شاخص‌های مرتبط با آن می‌پردازد. بررسی‌ها نشان می‌دهد محرمیت با اصول سلسله‌مراتب، درونگرایی و قلمرو دارای ارتباطی مستقیم می‌باشد. به عبارت دیگر با شکل‌گیری این اصول در بافت‌های شهری امکان ایجاد اصل محرمیت نیز به وجود خواهد آمد.

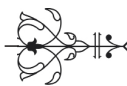
۵-۱. اصل سلسله‌مراتب در ایجاد محرمیت

سلسله‌مراتب به‌عنوان یکی از اصول اساسی حاکم بر

هستی از مواردی است که تأثیر بسیاری در شکل‌گیری محرمیت در فضای معماری و شهرسازی داشته است. اصل سلسله‌مراتب یعنی ساماندهی و ترکیب فضاها و عناصر بر اساس برخی از خصوصیات کالبدی یا کارکردی آن‌ها که موجب پدیدآمدن سلسله‌مراتبی در نحوه قرارگیری استفاده یا مشاهده عناصر شود. بررسی تاریخ معماری ایرانی نشان می‌دهد؛ اصل سلسله‌مراتب در قسمت‌های مختلف فضاها معماری رعایت شده که نقطه شروع آن فضای ورودی است که از کارکردهای فضاها و ورودی، اتصال فضاها درونی مجموعه با فضاها بیرون است. کلیه فعالیت‌ها از جمله تغییر مسیر، توقف، انتظار، ورود، تقسیم و تعیین جهت مسیر، حرکت و ورود به فضای داخلی نیز هر کدام اجزای متناسب با خصوصیات خود براساس سلسله‌مراتب در جهت حفظ محرمیت باعث شده است که بین اجزا یا جزء فضاها نیز این اصول رعایت شود تا کارکرد فضاها و ورودی به بهترین شکل ممکن صورت پذیرد. در جهان‌بینی اسلامی و به‌خصوص در عرفان اسلامی طی مدارج و منازل گوناگون در یک سلسله‌مراتب خاص شناخته می‌گردد. و هرمنزل و هر فضا و هرحریمی با ویژگی‌های خاص خود به عده‌ای خاص تعلق دارد (مهدوی‌نژاد و دیگران ۱۳۹۲، ۴). کاربرد اصل سلسله‌مراتب در معماری و شهرسازی سنتی ما در حوزه‌های مختلف در معماری و شهرسازی همانند سلسله‌مراتب فضایی و سلسله‌مراتب عملکردی عبوری، محله‌ای و منطقه‌ای همواره دیده شده است (امینی و نوروزیان پور ۱۳۹۳، ۳).

در همین ارتباط در ساختار فضایی شهرهای تاریخی دو نوع نظام فضایی اولیه و ثانویه قابل شناسایی است. نمود نظام فضایی اولیه در اندام‌های شهری با راسته بازار شکل می‌گیرد و مسجد و مدرسه و قصر و دیگر فضاها و یا دروازه‌های اصلی به راسته اصلی بازار وصل می‌شوند. نظام فضایی ثانویه از نظام فضایی اولیه شاخه می‌گیرد و کوچه‌ها، دکان‌ها، مدارس، مساجد، کاروانسراها و حتی بعضی از خانه‌ها به راسته اصلی وصل می‌شوند. برای توصیف نحوه اتصال از الگوی همبندی فضاها استفاده می‌شود. همبندی یک فضا به فضای دیگر ناگزیر از الگوی بنیادی، اتصال، انتقال و وصول پیروی می‌کند. نکته بسیار مهم در ارتباط با سلسله‌مراتب

منفک نیست؛ و معنی هم چیزی جز معنویت نمی‌باشد. لذا درونگرایی در جستجوی حفظ حریم محیطی است که در آن شرایط کالبدی با پشتوانه تفکر، تعمق و عبادت به منظور رسیدن به اصل خویش و یافتن طمأنینه خاطر و آرامش اصیل در درون، به نظمی موزون و متعالی رسیده است (سیفیان و محمودی ۱۳۸۶، ۷).

باید خاطر نشان کرد که ایرانیان از دوران باستان با توجه به طرز تلقی خویش از خانه و خانواده به نوعی معماری درونگرا گرایش نشان داده‌اند. اصولاً در شکل‌گیری فضاهای مختلف و به خصوص فضاهای مسکونی، مسائل اعتقادی و خاص ایرانیان تأثیرگذار بوده است. یکی از آن خصوصیت احترام به زندگی خصوصی و حرمت قائل شدن برای آن است. دیگر خصوصیت عزت نفس ایرانیان است که به نحوی در شکل فضاهای یک خانه درونگرا تأثیرگذار بوده است (معماریان و پیرنیا ۱۳۸۷). در این زمینه استاد پیرنیا در کتاب معماری اسلامی ایران عنوان می‌کند در بیرون از ایران معماری برون‌گراست. در باختر زمین کوشک‌هایی را می‌بینیم که چون قفسی گشاده میان انبوهی از درختان نهاده است و از درون آن می‌توان بیرون را نگرست یا در خاورزمین خانه‌هایی است که پیرامون خود آفتابگردان و سرسایه‌ای چون مردگرد دارد و مانند کوشک‌های باختر زمین به بیرون می‌نگرد. اما در ایران در میان خانه باغچه و استخری می‌ساخته‌اند؛ و اتاق‌ها و تالارها را چون آغوشی بسته گرداگرد آن می‌چیده‌اند. در بارو و دیوار بیرونی ساختمان، پنجره و روزن و رخنه‌ای نبود تا بتوان از درون، بیرون را دید و نمای بیرونی با طاق نما و درگاه و کنگره آرایش می‌شد و تنها درگاه یا سردری داشت که آنگاه ساختمان به شمار می‌آمد (معماریان و پیرنیا ۱۳۸۷). در ابنیه با حیاط مرکزی ارتباط داخل و خارج از طریق یک سری فضاهای واسطه همانند هشتی و دالان و راهرو برقرار می‌گشت و در این الگواز مسکن، قلمروهای زندگی خانوادگی و عمومی به شیوه‌ای زیبا و خوانا از یکدیگر تفکیک گردید. علاوه بر خانه‌های مسکونی در بناهای عمومی نظیر مساجد، مدارس، کاروانسراها، و... نیز می‌توان این درونگرایی را نیز، که نتیجه آن حفظ محرمیت است؛ به وضوح مشاهده کرد. وجود بن‌بست‌ها و دیوارهای بلند پیرامون باغ‌ها و عماراتی

در شهرسازی سنتی، پیوستگی فضایی است (سیفیان و محمودی ۱۳۸۶، ۹).

۵-۲. اصل درونگرایی در ایجاد محرمیت

یکی دیگر از اصولی که در شکل‌گیری محرمیت هم در مقیاس ابنیه سنتی، و هم در مقیاس بافت‌های شهری ما آشکارا تأثیرگذار بوده؛ مسأله درونگرایی است. شاید بتوان درونگرایی را بارزترین مشخصه رعایت سلسله‌مراتب دانست؛ و یا آن را ثمره محرمیت قلمداد کرد. درونگرایی مفهومی است که به صورت یک اصل در معماری شهرسازی ایران وجود داشته است و با حضوری آشکار به صورت‌های متنوع قابل درک و مشاهده است. باید یکی از ویژگی‌های غیرقابل انکار آثار معماری و ابنیه گذشته همانند خانه، مسجد، مدرسه، کاروانسرا، حمام و غیره را خصوصیت درون‌گرایانه آنان دانست؛ که ریشه عمیق در مبانی و اصول اندیشه‌ای اجتماعی و فرهنگی این سرزمین دارد.

معماری ایرانی- اسلامی درونگرا است. معماری‌ای که به احجام درون فضا کمتر کار دارد تا به خود فضا. همچنان که روح تعیین بخش عالمی است که نفس در آن سیر می‌کند؛ انسان نیز شکل‌هایی می‌آفریند که فضاهایی را در میان می‌گیرند که نفس گوهرین انسان می‌تواند درونشان دم زند. بنابراین می‌توان دریافت که در فرهنگ معماری ایرانی ارزش واقع به جوهر و هسته باطنی آن داده شده است و پوسته ظاهری صرفاً پوششی مجازی است که از حقیقتی محافظت می‌کند و فضای درونی و سر بسته آن تعیین‌کننده جوهر و هستی راستین بنا است که قابل قیاس با وجوهات فضای بیرونی نیست. در سرتاسر معماری سنتی، اشکال چیزی بیش از تمهیدات صنعتی صرف هستند. هر چند همیشه عملکردی معمارانه دارند؛ اما در فراسوی عملکردشان که نظمی مادی دارد، واجد عملکردی دیگر با اهمیتی فزونتر هستند که همانا یادآور اصول معنوی به انسان از جنبه نمادینشان است. اصولی که یک ساختمان یا باغ یا چشم‌انداز سنتی در سطح واقعیت خود باز می‌دهد؛ و در عین حال با حالات درونی خود انسان هم‌خوانی دارد. در معماری سنتی مانند همه هنرهای سنتی هیچ چیز هرگز از معنی

نما به صورت دیواری کاهگلی باقی می‌ماند. معماری سنتی نیز که خلق کردن را منحصر به خدا می‌دانست؛ سعی در خودنمایی نمی‌کرد و خود را صنعتگری سازنده می‌پنداشت. برای او ارزش‌ها و هنج‌هایایی چون محرمیت و حجاب بسی مهم‌تر از خودنمایی بود.

نحوه چیدمان خانه‌های مسکونی: خانه‌ها فضای زیستی به صورت فشرده پشت تا پشت، و تنها نگاه به حیاط دارند؛ از بیرون نیز دیوارهای بلند حد خارجی خانه را معین کرده است (مانند حصار شهر سنتی)؛ و هیچ راه و روزنی ندارد مگر از طریق سردر ورودی که تنها مکان آرایش شده است که بر پهنه ساده دیوار خشتی خودنمایی می‌کند (حاج اسدپور رزمی و دیگران ۱۳۹۵، ۸).

۳-۵. اصل حریم و قلمرو در ایجاد محرمیت

هر فضای شهری از ذره‌فضا (مسکن) تا کلان‌فضا (شهر) حریمی خاص خود دارد. حریمی که دامنه درون را به بیرون می‌گستراند و محدوده‌ای خاص از برون را متعلق به درون می‌کند. وجود و تعیین حد در تعریف و ارتقای کیفی بسیاری از فضاها و عملکردهای شهری نقشی اساسی ایفا می‌نماید. حدود فضاها را خطوط، سطوح (لبه‌ها) و احجام تعریف می‌کنند که بسته به موضوع مطالعه متغیر هستند. نکته مهم در انتخاب فرم و ترکیب احجام در کالبد شهر، علاوه بر توجه به مختصات و ویژگی‌هایی که از یک عملکرد یا فضای شهری انتظار می‌رود؛ مستلزم شناسایی ویژگی‌های فرهنگی جامعه و معنایی است که آن فرهنگ خاص برای اشکال و فرم‌ها و رنگ‌ها و مصالح و هنرهای دستی و تناسبات در بطن خویش پرورانده است. بی حد و بی مرز بودن و اختلاط مرز و حد عملکردها و فضاها، مشکلات عدیده‌ای را دراستفاده از آن‌ها برای ساکنین شهر فراهم خواهد آورد. بی حد و مرز بودن فضاها (و یا تعریف حدود و مرزها با خطوط و یا سطوح و احجام شفاف) یا اغتشاش و تداخل بی منطق حدود و حرایم در بسیاری از موارد، علاوه بر عدم توجه به مبانی نظری و عقیدتی جامعه و تسریع روند اضمحلال معانی و نشانه‌ها و رموز فرهنگی در شهرها، سبب از بین رفتن خلوت و خصوصیت و آرامش مورد نیاز افرادی

که به صورت کوشک در آغوش باغ و فضای باز محصور بین دیوارها استقرار می‌یافتند؛ نیز تاکید دیگری بر این مساله است و بدین‌گونه است که با رعایت این اصول ارزشی شاهد تعریف قلمروهای مشخص خصوصی، نیمه‌خصوصی، نیمه‌عمومی و عمومی با حریم‌های قابل تعریف و خوانا در شهرسازی و معماری سنتی ایران زمین هستیم؛ و پاسخ‌گویی مناسب به این ارزش‌ها، تاثیرات عمده بر خلق عناصر واسطه، فرم‌های معماری، محل استقرار و اندازه بازشوها، محل استقرار ورودی به انبیه، دست‌انداز بام‌ها و جای‌گیری فضاهای مختلف زیستی در یک بنا گذارده است (دهدشتی و شجاعی ۱۳۹۶، ۵-۷).

درونگرایی و تاثیر آن بر سیمای شهرهای اسلامی

پدیده درونگرایی در سیمای شهرهای ایرانی به طبقه‌های مختلف و در زمینه‌های گوناگون تاثیرگذار بوده است که از مهم‌ترین آن‌ها موارد ذیل می‌باشند:

کیفیت مسیرهای ارتباطی: در خانه‌های تاریخی مفهوم سلسله‌مراتب، معنا و مفهوم درون و بیرون، قلمروها، و... با آرایش بافت‌های مسکونی تعریف شده بود. مراحل ورود به یک خانه تاریخی را می‌توان چنین توصیف نمود: ورودی یک خانه تاریخی عموماً در یک کوچه کم‌عرض و یا بن‌بست قرار داشت. در مواردی که درهای چند خانه همسایه در یک کوچه بن‌بست قرار داشتند؛ با نصب یک دروازه اختصاصی و تبدیل آن به یک فضای نیمه‌خصوصی به نام دربند، قلمروی خصوصی‌تر برای رفت و آمد عموم به خانه‌های واقع در آن بن‌بست، مطرح می‌شد. هر دربند به معابر کم‌رفت‌وآمدی به نام کوی و کوی‌ها در تقاطع خود به گذرها می‌رسیدند. برای رسیدن به مرکز یا مراکز شهری می‌بایست از دربند و کوی و گذر رد می‌شدیم؛ یعنی گذر از خانه به شهر طی مراحل فضایی خانه، دربند، کوی و گذر در دهه‌های ۴۰، ۵۰ و ۶۰ در تعدادی از شهرهای تاریخی کشور فراهم بود.

سیمای کوچه‌ها و معابر: نمای خانه سنتی هرگونه جلوه‌گری را به جداره‌های حیاط مرکزی و فضای خصوصی انتقال می‌داد؛ تاکید و تزئین نمای بیرونی بسیار محتاطانه بود و حداکثر در اطراف در ورودی شکل می‌گرفت. بقیه سطح

فرم و شکل ساخته شده شهرهای اسلامی به ویژه ایجاد تمایز میان حوزه‌های عمومی و خصوصی در چیدمان عناصر فضایی - کالبدی سکونتگاه‌ها و حتی در پیکربندی فضایی داخل خانه و ارتباط با فضای خارج داشته است. اهمیت این مفهوم در معماری ایرانی بیشتر در راستای مفاهیم اجتماعی محرم و نامحرم شناخته شده است (علیزاده ۱۳۹۳، ۷).

حریم شنوایی با مسافت و قدرت صدا و آشنایی که در مسیر صوت قرار داشته و به‌عنوان سدی در مقابل نفوذ آن عمل می‌کنند؛ قابل تعریف است. حریم‌های حسی دیگر حریم بویایی، حریم چشایی و حریم بساوابی هستند. برای حفاظت ساحت و قلمرو معنوی و روحانی حیات انسان نیز حرایمی چون حریم فکری، حریم روانی، حریم فرهنگی، حریم دینی و حریم معنوی قابل ذکر هستند که به منظور حفاظت اصول و ارزش‌های فکری و فرهنگی جامعه و آحاد آن باید مد نظر قرار گیرند (نقی‌زاده ۱۳۹۶).

تأمین خلوت و کنترل قلمرو مکانی در طراحی اهمیت ویژه‌ای دارد. زیرا بعضی از نیازهای اساسی انسان از قبیل هویت، انگیزه، و امنیت از این طریق قابل ارضا هستند. اهمیت مفهوم حریم و قلمرو را می‌توان از تعریف شهرسازی اسلامی نیز استخراج کرد: شهرسازی اسلامی با تفکیک روشنی بین قلمرو عمومی و خصوصی تعریف می‌شود. این مرزبندی معماری و ساختار اجتماعی شهرسازی اسلامی را در بر گرفته است که باعث تمایز شهر اسلامی با دیگر شهرها شده است (ثقه الاسلامی و طباطبایی ۱۳۹۱، ۲).

وسعت قلمرو و حریم در شهرسازی اسلامی از فضاهای خصوصی مسکونی شروع می‌شود؛ و تا عمومی‌ترین فضاهای شهری مثل بازار ادامه دارد و با هویت و حس تعلق شهروندان به محله‌های مسکونی و فضاهای شهری هماهنگ است. این وسعت و حس تعلق به مکان، به‌واسطه طراحی سیستم دسترسی، مالکیت، انتخاب نوع کاربری‌ها و فعالیت‌ها بر پایه اصول قلمرو و حریم، امکان‌پذیر شده است که نمونه‌های بارز آن را در شهرهای قدیمی ایرانی - اسلامی می‌توان مشاهده کرد. حریم و قلمرو در شهرهای اسلامی، قلمرو فضایی را تشکیل می‌دهد که این قلمرو به دو صورت خصوصی و عمومی قابل تشخیص است. بدیهی است که

که در یک فضای خاص تعریف‌شده قرار دارند؛ می‌شود (نقی‌زاده ۱۳۹۶، ۲۶۸).

پس از تعیین حدود و توجه به لزوم تعیین حدود برای پدیده‌ها و اشیاء، به منظور کنترل تراجم عملکردها و عناصر شهری با هم و پیش‌گیری از تداخل نامطلوب نقش آن‌ها در یکدیگر، تعریف نمودن و مشخص کردن حریم هر عنصر و هر جزء (که بسته به ماهیت آن از شدت و ضعف متفاوتی برخوردار خواهند بود) از وجوهی است که رعایت آن ضروری می‌نماید. با عنایت به معنای لغوی و اصطلاحی حریم، برای مفهوم حریم دو وجه را می‌توان تعریف و تبیین کرد: یکی فضایی بین حدود دو جزء که خود حدودی مشخص و تعریف‌شده دارند؛ و دیگری محدوده داخل حدود یک پدیده که به‌عنوان حریم آن تعریف می‌شود. هر کدام از این انواع ها کاربردهایی در شهر و شهرسازی دارند؛ اما مهم‌ترین وجه حریم، فضای خارج از حد شیء است. حریم اصلی هر شیء، محدوده‌ای خارج از حد آن است که برای این حریم دو نقش اساسی را می‌توان قائل شد. نقش اول به‌عنوان فضای آماده‌کننده سایر اشیاء و به‌عنوان فضای بازدارنده و ممنوعه برای ورود سایر اشیاء و موجودات، به حریم یا جهت تماس با شیئی است که حریم برای آن تعریف شده است. در نتیجه وسعت و اهمیت حریم هر شیء، بسته به جایگاه و مقام و ارزش آن، به رابطه‌اش با سایر اشیاء و همین‌طور به شیوه ارتباطش با سایر اشیاء و همین‌طور به اهداف مرتبط بر این ارتباطات بستگی تام دارد. علاوه بر عامل جهان‌بینی و فرهنگ، عامل ویژگی‌های حواس انسان نیز در تعیین ویژگی حریم هر موضوع ایفای نقش می‌کند. مثلاً در مورد حریم بینایی، علاوه بر جهان‌بینی فرهنگ جامعه که ویژگی‌های حریم هر پدیده را نسبت به سایر پدیده‌ها تعریف می‌کند. این حریم در مقایسه با حس بینایی با مسافت (برای تعیین بعد حریم) و با شفافیت و کدورت شیئی که بین ناظر و شیء قرار گرفته؛ تعریف می‌شود. در همین ارتباط، مفهوم محرمیت بصری مطرح می‌شود. محرمیت بصری عاملی کلیدی در سازماندهی فضا در معماری و طراحی شهری شهرهای اسلامی محسوب می‌گردد. محرمیت بصری به طور ویژه به‌عنوان مفهومی آیینی و اجتماعی، تاثیر به‌سزایی بر روی

فضای خصوصی حد و مرز و قلمرو خصوصی یک یا چند نفر را تعریف می‌کند و فضای عمومی نشان می‌دهد که متعلق به همگان است. اما مسئله قابل بحث حداقل بین این دو فضا است که مالکیت، نوع کاربری و سلسله‌مراتب دسترسی و مفاهیمی از حریم و قلمرو در پی آن جلوه می‌کنند. اگر به بررسی تجربه گذشتگان در شهرهای تاریخی اسلامی پرداخته شود؛ در بسیاری از مجتمع‌های مسلمانان عمدتاً چهار قلمرو می‌تواند قابل تفکیک و تمیز باشد:

قلمرو خصوصی: شامل فضای داخل خانه که خود به دو قلمرو اندرونی و بیرونی تقسیم می‌شده است.

قلمرو نیمه خصوصی: شامل بیرونی (برای اهل خانه آن‌گاه که بیگانه در آن پذیرایی می‌شده است)، هشتی و دالان

قلمرو نیمه عمومی: شامل هشتی (که محل دسترسی به دو یا چند خانه بوده)، و بن‌بست.

قلمرو عمومی: که در برگرفته معابر شهر و فضاهای باز عمومی بوده‌اند (ثقه‌الاسلامی و طباطبایی ۱۳۹۱، ۳-۴).

در جدول ۱ به نحوه تاثیرگذاری «محرمیت» در قالب اصل «سلسله‌مراتب فضایی» در نظام و ساختار کلی محلات مسکونی سنتی می‌پردازد؛ و ساختار فضایی از عمومی‌ترین حالت به خصوصی‌ترین حالت دسته‌بندی شده است (هاشم‌پور و یزدانی ۱۳۹۶، ۷).

ساختار فضایی	عرصه	
دروازه و حصار محله	عمومی ۱	عمومی
معبور و گذر اصلی محله	عمومی ۲	
مکان‌های عمومی همانند مسجد محله، حمام، کاروانسرا، مدرسه، آب‌انبار و سقاخانه، قهوه‌خانه، زورخانه، نانوايي	عمومی ۳	
مرکز محله و میدانگاه اصلی محله	عمومی ۴	
معبور و گذرهای فرعی داخل محله	نیمه عمومی ۱	نیمه عمومی
گره‌ها و گشادگی‌های داخل بافت محله	نیمه عمومی ۲	
معبور و گذرهای جزئی‌تر و کوچک‌تر و بن‌بست و مشترک بین چند واحد مسکونی	نیمه خصوصی ۱	نیمه خصوصی
نمای خارجی ابنیه یا جداره گذرهای فرعی	نیمه خصوصی ۲	
نیمه‌هشتی کوچکی قبل از در ورودی خانه	نیمه خصوصی ۳	
ورودی خانه	خصوصی ۱	خصوصی
هشتی	خصوصی ۲	
دالان زاویه‌دار به منظور انحراف دید ناظر به داخل خانه	خصوصی ۳	
میانسرای حیاط اصلی و عمومی (مختص زن و مرد و کودک و مهمان)	خصوصی ۴	
حیاط اندرونی (مختص زن و کودک)	خصوصی ۵	
اندرونی: مهمان‌خانه (مختص مهمان)	خصوصی ۶	
اندرونی (نشیمن، زمستان‌نشین، تابستان‌نشین)	خصوصی ۷	
اندرونی: اتاق و فضای استراحت (خصوصی هر فرد)	خصوصی ۸	

جدول ۱. اصل سلسله‌مراتب فضایی در محلات مسکونی (ماخذ: هاشم‌پور و یزدانی ۱۳۹۶، ۸)

۴-۵. معیارها و شاخص‌های اصل محریمیت

پس از بررسی ادبیات تحقیق و مبانی نظری مرتبط با مفهوم محریمیت و حریم خصوصی و با بهره‌گیری از متون و پژوهش‌های

پیشین و تحلیل اصول سلسله‌مراتب، حد، حریم، قلمرو، و درون‌گرایی و نقشی که هر کدام از آنها در تامین و ایجاد محرمیت دارند؛ به جمع‌بندی مطالب فوق در قالب چارچوب نظری تحقیق پرداخته می‌شود. بر این اساس مولفه‌های تاثیرگذار در ایجاد محرمیت در دو مولفه اصلی (کالبدی- فضایی، عملکردی، و اجتماعی- فرهنگی) تقسیم‌بندی؛ و سپس معیارها و شاخص‌های مرتبط با هر کدام در جدول ۲ معرفی می‌شود.

شاخص	معیار	مولفه
تامین محرمیت بصری خانه‌ها	تامین محرمیت و حریم خصوصی	کالبدی- فضایی عملکردی
تامین فضای شخصی در داخل فضاهای مسکونی		
رعایت حریم بصری		
رعایت حریم صوتی و بویایی		
ثبات کالبدی محیط میان عناصر و فضا		
ساختار منظم کالبدی محیط		
تامین حریم دسترسی به بناها		
تامین حریم ساختمان‌های بلندمرتبه		
استفاده از اصول و الگوهای تاریخی		
چیدمان صحیح عناصر و جزئیات فضا		
نوع ساختار حیاط خانه‌ها		
شکل و معماری بنا (درون‌گرا یا برون‌گرا)		
ادراک و شناسایی نشانه‌ها و رموز فرهنگی در شهرها	خوانایی محیط	
خوانایی در کالبد فضاهای شهری		
نوع و ساختار پوشش گیاهی		
نوع و ساختار کفسازی معابر		
رعایت سلسله‌مراتب فضاهای عمومی به خصوصی	سلسله‌مراتب	
رعایت سلسله مراتب شبکه معابر رعایت سلسله‌مراتب محله‌ای		
رعایت سلسله‌مراتب عملکردی (محله‌ای و منطقه‌ای)		
کاربری و فعالیت فضاها و تک‌بناها	عملکرد فضاها و بناها	
محل ورودی ساختمان‌ها		
محل قرارگیری بازشوها		
نوع کاربری بین قلمرو عمومی و خصوصی		
رعایت حریم فکری و روانی	امنیت روانی و اجتماعی	اجتماعی- فرهنگی
حس آرامش و آسایش خاطر ساکنان محلات		
حس اعتماد میان ساکنان و همسایگان در محلات		
سطح تعاملات اجتماعی میان ساکنان و شهروندان		
تامین عزت نفس مردم و شهروندان		
حس تعلق و وابستگی به مکان		

جدول ۲. مولفه‌ها، معیارها و شاخص‌های اصل محرمیت (ماخذ: نگارندگان)

نتیجه‌گیری

پیشین در حوزه اصل محرمیت در شهرسازی به جمع‌بندی دیدگاه و تعاریف مرتبط با مفهوم محرمیت پرداخته و نتایج حاصل از آن‌ها را در قالب چارچوب نظری پژوهش ارائه نموده است. بر اساس جمع‌بندی دیدگاه‌های موجود، مفهوم محرمیت را می‌توان با دو مولفه اصلی کالبدی-عملکردی، و اجتماعی- فرهنگی تعریف و بررسی نمود. در حوزه کالبدی- عملکردی معیارهایی همچون تامین محرمیت و حریم خصوص (از طریق تامین شاخص‌های مرتبط با حریم کالبدی بناها و فضاها، از طریق شاخص‌های مرتبط با حریم بصری، صوتی، بویایی، شنوایی)، ساختار طراحی شهری و معماری فضا (از طریق شاخص‌های مرتبط با چیدمان و ساختار بناها و فضاها)، خوانایی محیط (از طریق شاخص‌های ادراک نشانه‌های فرهنگی، کالبدی، طبیعی شهرها)، سلسله‌مراتب (از طریق شاخص‌های مرتبط با تامین سلسله‌مراتب فضاهای عمومی به خصوصی و سلسله‌مراتب معابر، سلسله‌مراتب عملکردی) و عملکرد فضاها و بناها (از طریق شاخص‌های مرتبط با کاربری و ساختار عملکردی بناها و فضاها) تامین‌کننده اصل محرمیت در شهرها و فضاهای شهری و محله‌ای می‌باشند. در حوزه اجتماعی- فرهنگی نیز معیارهایی همچون تامین حریم خصوصی افراد (و روانی) و امنیت روانی و اجتماعی (از طریق شاخص‌های مرتبط با آسایش، اعتماد و تعاملات میان ساکنین، عزت نفس و حس تعلق) تامین‌کننده اصل محرمیت در شهرها و فضاهای شهری و محله‌ای می‌باشند.

«محرمیت» به‌عنوان یکی از نمودهای اخلاق اسلامی در معماری و شهرسازی سنتی ایران، دربرگیرنده رعایت حریم خصوصی بوده و مفاهیمی از قبیل آسوده خاطر بودن افراد در مکان معماری از لحاظ ارزشی و مذهبی و ایجاد محیطی آرام، و به دور از هیاهوی بیرون برای آرامش خاطر ساکنان را تامین می‌کند. می‌توان عنوان داشت منظور از محرمیت در فضای معماری و شهرسازی، کالبد دادن به فضا به گونه‌ای است که دارای حریم کالبدی، عملکردی، معنایی و فرهنگی اجتماعی باشد؛ بنابراین می‌توان مفهوم محرمیت را به‌عنوان عامل بنیادین کنترل سازمان کالبدی شهر در فرهنگ اسلامی به حساب آورد. اهمیت این مفهوم به گونه‌ای بوده که نقش آن همانند عاملی اساسی در کنترل سازمان کالبدی شهر اسلامی شناخته شده و باعث شده است فرایند توسعه شهر از درون به برون عینیت پیدا کرده و اصل سلسله‌مراتب فضایی و رعایت عرصه‌ها از عمومی به خصوصی به خصلت اساسی شهر اسلامی تبدیل شود. تامین محرمیت و حریم خصوصی در سطح شهرها، با توجه به تغییرات گسترده ساختار کالبدی محلات و تغییرات الگوهای ساخت و ساز سنتی به الگوهای آپارتمانی و برج‌سازی، موضوع و امری مهم تلقی می‌شود. محرمیت با اصول سلسله‌مراتب، درونگرایی و قلمرو دارای ارتباطی مستقیم می‌باشد. به عبارت دیگر با شکل‌گیری این اصول در بافت‌های شهری امکان ایجاد اصل محرمیت نیز به وجود خواهد آمد. این مقاله با بررسی و مرور پژوهش‌های

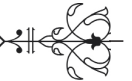
منابع

۱. قرآن کریم.
۲. امینی، نداء و نوروزیان پور، هیربد. ۱۳۹۳. خلوت و محرمیت، شناخت تفاوت‌ها و شباهت‌های این دو مفهوم در معماری و شهرسازی. مطالعات شهر ایرانی و اسلامی (۱۵): ۹۹-۱۰۷.
۳. پیرنیا، محمدکریم، و غلامحسین معماریان. ۱۳۷۸. آشنایی با معماری اسلامی ایران. تهران: انتشارات دانشگاه علم و صنعت.
۴. تقه‌الاسلامی، عمیدالاسلام، و زهراسادات طباطبایی. ۱۳۹۱. تحقیقی پیرامون کاربرد اصول زندگی اسلامی در ظهور یا خلق شهر اسلامی با تاکید بر اصل حریم و قلمرو. در همایش ملی شهرسازی ایرانی اسلامی. موسسه آموزش عالی خاوران.
۵. حاج‌اسدپور رمزی، سمیرا، سعید ظروفچی، و نسیم نجفقلی پور کلانتری. ۱۳۹۵. مفهوم محرمیت در شهرسازی ایرانی، اسلامی. در اولین مسابقه کنفرانس بین‌المللی جامع علوم مهندسی در ایران.
۶. حاجی خداوردی خان، الهام، سیدعباس آقازدانفر، و احمد اخلاصی. ۱۳۹۵. سنجش محرمیت از دیدگاه اسلامی در واحدهای مسکونی معاصر

- (نمونه موردی: مجتمع مسکونی عرفان و مهر پردیس). در سومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در مهندسی عمران، معماری، برنامه‌ریزی شهری و محیط پایدار، رم، ایتالیا.
۷. خاکی، علی، و سیده اشرف سادات، و فاطمه شریعتی‌نیا. ۱۳۹۵. بررسی تاثیر فضا در هویت ایرانی- اسلامی معماری مسکن تهران معاصر با رویکرد محرمیت. در دومین کنگره بین‌المللی علوم زمین و توسعه شهری.
۸. دهخدا، علی اکبر. ۱۳۷۷. لغت‌نامه دهخدا. تهران: موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران.
۹. دهدشتی، حسن، و مجید شجاعی. ۱۳۹۶. محرمیت در مسکن معاصر ایرانی. در اولین کنگره بین‌المللی پژوهش‌های علوم میان‌رشته‌ای در شهرسازی و معماری.
۱۰. سیفیان، محمد کاظم، و محمدرضا محمودی. ۱۳۸۶. محرمیت در معماری سنتی ایران. هویت شهر ۱ (۱): ۳-۱۴.
۱۱. عشرتی، پرستو، محمد کاظم نمازی، درنا عشرتی، سمیه فدائی‌نژاد. ۱۳۹۵. محرم‌سازی مدارس دخترانه با تاکید بر معماری بومی بندر بوشهر. پژوهش‌های معماری اسلامی (۱۱): ۳۷-۵۷.
۱۲. عبدالحسینی، جواد. ۱۳۹۵. لزوم حفظ ساختار واحد همسایگی در شهرها با نگرش فرهنگی و محرمیت در معماری. در چهارمین کنگره معماری و شهرسازی ایران.
۱۳. علیزاده، هوشمند، کیومرث ایران‌دوست، کیومرث حبیبی، و محمد بشیر رباطی. ۱۳۹۳. مفهوم محرمیت در شهرهای اسلامی. پژوهش‌های معماری اسلامی ۲ (۱): ۶۵-۷۸.
۱۴. غفوریان، میترا، مینا پی‌سخن، و الهام حصاری. ۱۳۹۶. گونه‌شناسی سازمان فضایی و سلسله‌مراتب ورود در خانه‌های ایرانی با تاکید بر محرمیت. نشریه برنامه‌ریزی و توسعه کالبدی ۲ (۳): ۱۲۹-۱۴۴.
۱۵. لطیفی، غلامرضا، و ندا صفری چابک. ۱۳۹۳. بازآفرینی مفهوم محله در شهرهای ایرانی- اسلامی بر پایه اصول نوشهرگرایی. علمی پژوهشی مطالعات شهری (۷): ۳-۱۲.
۱۶. مرادیلر، وحید. ۱۳۹۶. حریم و محرمیت در خانه‌های سنتی ایرانی و مقایسه آن با خانه‌های معاصر. در کنفرانس پژوهش‌های معماری و شهرسازی اسلامی و تاریخی ایران.
۱۷. محرمی، علیرضا، سعید ابراهیم نیاسماکوش، و مریم دهقانی. ۱۳۹۴. محرمیت بصری در شهرسازی و تاثیر اجتماعی و فرهنگی رعایت آن بر بافت اجتماعی محلات مسکونی شهر بابل. در اولین کنفرانس سالانه پژوهش‌های معماری، شهرسازی و مدیریت شهری.
۱۸. معین، محمد. ۱۳۸۶. فرهنگ معین. تهران: زرین.
۱۹. مهدوی‌نژاد، محمدجواد، مجید منصورپور، و کامیل قیدرلو. ۱۳۹۲. محرمیت در الگوی مسکن بومی و بکارگیری آن در معماری معاصر تهران.
۲۰. نصیری، نگار. ۱۳۸۸. مطالعه تطبیقی مفهوم خلوت در خانه درونگرایی ایرانی و خانه برونگرایی غربی. هنرهای زیبا (۳۹): ۳۷-۴۶.
۲۱. نقی‌زاده، محمد. ۱۳۹۶. نظریه فضای حیات طیبه: شهر آرمانی اسلام. تهران: انتشارات دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات تهران.
۲۲. هاشم‌پور، پریرسا، و ثنا یزدانی. ۱۳۹۶. مطالعه تحولات کالبدی محلات تاریخی با رویکرد محرمیت. نشریه توسعه محلی (روستایی- شهری) ۸ (۲): ۳۱۳-۳۳۸.
۲۳. هاشم‌نژاد، هاشم، مصطفی مسعودی‌نژاد، و امین اله احدی. ۱۳۹۱. تاثیر کیفیت بازشوها در رضایت‌مندی از محرمیت در مجموعه‌های مسکونی. آرمانشهر ۸ (۱۵): ۱۵۷-۱۶۸.

REFERENCES

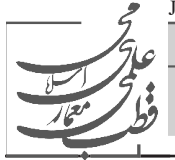
1. *The Holy Quran.*
2. Abdul Hussein, Javad. 2016. *The Need to Maintain the Structure of the Neighborhood Unit in Cities with Cultural Attitudes and Privacy in Architecture.* In *Fourth Conference on Iranian Architecture and Urban Planning.*
3. Alizadeh, Hooshmand, Kiomars Irandoost, and Habibi, Kiomars and Robati, Mohammad Bashir. 2014. *The Concept of Privacy in Islamic Cities.* *Islamic Architecture Research 2 (1):* 65-78.
4. Amini, Neda, and Hirbod Norouziyanpour. 2014. *Privacy and Confidentiality; Recognizing the Differences and Similarities of These Two Concepts in Architecture and Urban Planning.* *Journal of Iranian and Islamic City Studies (15):* 107-99.
5. Dehdashti, Hassan, and Majid Shojaei. 2017. *Privacy in Contemporary Iranian Housing.* In *The First International Congress of Interdisciplinary Science Research in Urban Planning and Architecture.*
6. Dehkhoda, Ali Akbar. 1998. *Dehkhoda Dictionary.* Tehran: Institute of Publishing and Printing, University of Tehran, Tehran.
7. Eshrati, Parasto, Mohammad Kazem Namazi, Dorna Eshrati, and Somayeh Fadaeinejad. 2016. *Confidentialization of Girls' Schools with Emphasis on the Native Architecture of Bushehr Port.* *Quarterly Journal of Islamic Architecture Research (11):* 37-57.
8. Ghafourian, Mitra, Mina Pey Sokhan, and Elham Hesari. 2017. *Typology of Spatial Organization and Entry Hierarchy in Iranian Homes with Emphasis on Privacy.* *Physical Planning and Development 2 (3):* 129- 144.
9. Haj Asadpour Razmi, Samira, Saeed Zorofchi, and Nasim Najafgholi Pourkalantari. 2016. *The Concept of Privacy in Iranian, Islamic Urban Planning.* In *The First Competition of the Comprehensive International Conference on Engineering Sciences in Iran.*
10. Haji Khodavardi Khan, Elham, Seyed Abbas Aghayazdanfar, and Ahmad Ekhlesi. 2016. *Assessing Privacy from an Islamic Perspective in Contemporary Residential Units (Case Study: Erfan and Mehr Pardis Residential Complex).* In *Third International Conference on Research in Civil Engineering, Architecture, Program Urban Planning and Sustainable Environment, Rome, Italy.*
11. Hashemnejad, Hashem, Mostafa Masoudinejad, and Aminollah Ahadi. 2012. *The Effect of the Quality of the Openings on the Satisfaction of Privacy in Residential Complexes.* *Armanshahr 8 (15):* 157-168.

12. Hashempour, Parisa, and Sana Yazdani. 2017. *Study of Physical Developments of Historic Sites with Privacy Approach. Local Development (Rural-Urban) 8 (2): 313- 338.*
13. Khaki, Ali, Seyedeh Ashraf Sadat, and Fatemeh Shariatinia. 2016. *The Effect of Space on the Iranian-Islamic Identity of Contemporary Tehran Housing Architecture with a Privacy Approach. In 2nd International Congress of Earth Sciences and Urban Development.*
14. Latifi, Gholamreza, and Neda Safari Chabak. 2014. *Recreating the Concept of Neighborhood in Iranian, Islamic Cities Based on the Principles of New Urbanism. Urban Studies (7): 3- 12.*
15. Mahdavi Nejad, Mohammad Javad, Majid Mansourpour, and Komeil Gheidarlo. 2013. *Confidentiality in the Pattern of Indigenous Housing and Its Application in Contemporary Architecture of Tehran.*
16. Moharrami, Alireza, Saeed Niasmakoush Ebrahim, and Maryam Dehghani. 2015. *Visual Privacy in Urban Planning and Its Social and Cultural Impact on the Social Context of Residential Areas in Babol. In The First Annual Conference on Architecture, Urban Planning and Urban Management Research.*
17. Moin, Mohammad. 2007. *Moin Dictionary. Tehran: Zarrin.*
18. Moradiler, Vahid. 2017. *Privacy and Privacy in Traditional Iranian Houses and Its Comparison with Contemporary Houses. In Conference on Islamic and Historical Architecture and Urban Planning Research in Iran.*
19. Naghizadeh, Mohammad. 2017. *Theory of Ideal Life Space: The Ideal City of Islam. Islamic Azad University, Science and Research Branch, Tehran.*
20. Nasiri, Negar. 2009. *A Comparative Study of the Concept of Solitude in the Iranian Introverted House and the Western Extroverted House. Honar-ha-ye-Ziba (39): 37-46.*
21. Pirnia, Mohammad Karim, and Gholam Hossein Memarian. 1999. *Introduction to Islamic Architecture of Iran. Tehran: University of Science and Technology Publications.*
22. Saghataleslami, Amid al-eslam, and Zahrasadat Tabatabai. 2012. *A Study on the Application of the Principles of Islamic Life in the Emergence or Creation of the Islamic City with Emphasis on the Principle of Privacy and Territory. In National Conference on Iranian Islamic Urbanism. Khavaran Institute of Higher Education.*
23. Seifian, Mohammad Kazem, and Mohammad Reza Mahmoudi. 2007. *Confidentiality in Traditional Iranian Architecture. Identity City Journal 1 (1): 3-14.*

Indicating the principle of privacy in Iranian-Islamic urban planning**Amidoleslam Saghatoleslami**Assistant professor, Faculty of art and architecture, Islamic Azad University,
Mashhad Branch*Corresponding Author: saghatoleslami@mshdiau.ac.ir***Mohammadamin Ahmadibonakdar**

PhD student in Urban Planning, International Campus of Islamic Azad University of Khorasan, Golbahar

Received: 07/01/2022

Accepted: 16/07/2022

Abstract

The principle of «privacy» is one of the principles of Islamic worldview and culture, which is considered as one of the important moral and cultural values in the social life of Muslims. Throughout the history of urbanization in Iran, the concept of privacy and respect for privacy has been influential from the formation of architectural space to the spatial organization of cities and locating urban functions side by side. On the other hand, Iranian-Islamic urban planning should be such that in addition to supply the needs of the material realm of human life, it can also meet the needs of other realms of human life (psychological and spiritual realms of life) and in the meantime Observance of the principle of privacy plays an important role in meeting such needs. In the contemporary urban planning of the Iran, by applying Western ideas and theories and imitating modernist models, the principle of privacy, like many other valuable concepts, has been forgotten, so that now less attention is paid to this concept in urban development plans. The purpose of this study is to develop criteria and indicators for the emergence and manifestation of the concept of privacy in Iranian-Islamic urban planning. Research method in this research is based on systematic review of texts, studies and research related to the subject and content analysis of information collected. In conclusion, the present article presents the indicators related to the principle of privacy in various components of the urban environment, including spatial-physical, functional and socio-cultural components, and recommends their application in urban development plans to improve the quality of urban environments.

Key Words: Privacy, Hierarchy, Introversion, Territory, Iranian- Islamic urban planning

